

Book of Proceedings 6th International Symposium on Human, Social and Sustainable Development Research

كتاب الابحاث الكاملة للمؤتمر الدولي السادس للدراسات الإنسانية والاجتماعية والتنمية المستدامة

6. Uluslararası İnsan, Toplum ve Sürdürülebilir Kalkınma Araştırmaları Sempozyumu Tam Metinler Kitabı

Editörler - Editors

Asad Layek, Hatem Fahd Hnoo, Sid Ahmed Soufiane

Sözlü Sunumlar - Oral Presentations / 02-06 May 2023

XI. Cilt - المجلد الحادي عشر - Volume XI

ISBN: 978-605-73000-2-7

Yayımlanma Tarihi (Publishing Date): 15.04.2023

Yayınevi (Publishing House): Recent Academic Studies

6. Uluslararası İnsan, Toplum ve Sürdürülebilir Kalkınma Araştırmaları Sempozyumu Tam Metinler Kitabı

كتاب الأبحاث الكاملة للمؤتمر الدولي السادس للدراسات الإنسانية والاجتماعية والتنمية المستدامة

Book of Proceedings of the 6th International Symposium on Human, Social and Sustainable Development Research

Editörler: *Asad Layek, Hatem Fahd Hnoo, Sid Ahmed Soufiane*

Yayıncılık Sertifika No: 49062

Genel Yayın Yönetmeni: *Hasan BASKIN*

Kapak Resmi: Photo by Eyoel Kahssay on Unsplash

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

1. Basım, Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

210 x 297 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN 978-605-73000-2-7

1. insan ve toplum bilimleri, 2. sürdürülebilir kalkınma, 3. sempozyum ve toplantılar

PDF yayın

Yayımlanma adresi: <https://www.recentsocialstudies.org/tr/>

Recent Academic Studies

Yeni Pazar Mh. Ali Okumuş Cad. Mevlana Sitesi A Blok – Çayeli / Rize

Kongre Onursal Başkanları - Honorary Presidents of the Congress

Prof. Dr. İbrahim Özcoşar - President of Mardin Artuklu University (Türkiye)

Prof. Dr. Najem Dhaher - Director of the Urban Planning Department National School of Architecture and Urban Planning - University of Carthage (Tunisia)

Düzenleme Kurulu - Organizing Committee

Düzenleme Kurulu Başkanı - Chairmen of the Organizing Committee

Dr. Sami Baskın - Tokat Gaziosmanpaşa University (Türkiye)

Dr. Sid Ahmed Soufiane - Annaba University (Algeria)

Düzenleme Kurulu Üyeleri - Organizing Committee Members

Dr. Abdelhamid Hagui - University of Carthage (Tunisia)

Dr. Asad Layek - Tokat Gaziosmanpaşa University (Türkiye)

Dr. Cyrine Khedher - Jendouba University (Tunisia)

Dr. Gehan M. Anwar Deeb - October 6 University (Egypt)

Dr. Hatem Fahad Hanoo - University of Mosul (Iraq)

Dr. Lesia Kushmar - Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine)

Dr. Omayma Ghanem Zaidan (China)

Dr. Said Assil - Regional Center for Education and Training Professions (Morocco)

Dr. Sami Baskın - Tokat Gaziosmanpaşa University (Türkiye)

Dr. Sid Ahmed Soufiane - Annaba University (Algeria)

Dr. Şinasi Akdemir - Cukurova University (Türkiye)

Dr. Yasser Ahmed Gomaa (Bahrain)

Dr. Zoubir Sahli (Algeria)

Değerlendirme Kurulu

Abbas Mansour Leila LREAU-USTHB - Algeria

Abdel-Gawad Tawfik Mahmoud Awad - Assiut University - Egypt

Abdelhamid Hagui - University of Carthage - Tunisia

Abdelkader Elghazi - Sultan Moulay Slimane University - Morocco

Ahmed Fathy Aly Mohammed - Sports Administration and Management - Saudi Arabia

Ahmed Hasan - Journal of Nile Cairo - Egypt

Allal Elfali - Mohammed V University - Morocco

Amal Montasser - University of Carthage - Tunisia

Amina Elyamlahi - Mohammed V University - Morocco

Amine Ben Louna - Ibn Khaldoun University - Tunisia

Assan Boudouh - Sultan Moulay Slimane University - Morocco

Batoul Bayaali - Education - Morocco

Berkani amel LREAU-USTHB Algeria

Bouchra Gourja - Education - Morocco

Bousmaha Ahmed Oum - El Bouaghi University - Algeria

Doaa M. Anwar Deeb – Bayan House for Translation, Publishing & Distribution- Egypt
 Elhassan Abdennouri – Education Regional Center for Education and Training
 Professions – Morocco
 Ender Eyuboğlu – Bartın University – Türkiye
 Fatima Hizaoui - Ibn Khaldoun University - Tunisia
 Ferdous Belkadi - University of Carthage - Tunisia
 Foued Benghodban - Oum El Bouaghi University - Algeria
 Foued Benghodban - Oum El Bouaghi University - Algeria
 Gehan M. Anwar Deeb - October 6 University - Egypt
 Habiba Majour - Annaba University - Algeria
 Habibi Yahyaoui - Université Batna 2 - Algeria
 Hala Abdelghany - Queens College, City University of New York – USA
 Hassan Qassab - Ibn Zohr University – Morocco
 Hatem Fahad Hnoo - University of Mosul - Irak
 Imane Oueslati - University of Carthage - Tunisia
 Kadriye Türkan - Burdur Mehmet Akif Ersoy University - Türkiye
 Kathleen Bailey - Middlebury Institute of International Studies at Monterey – USA
 Kheliel Messaoud - Université Larbi Tébessi - Algeria
 Laraba Abdelaziz - Annaba University - Algeria
 Lasaad Ajam - University of Carthage - Tunisia
 MA Hebin - Northwest Minzu University - P.R.C.
 Manal Belhaiza Laaribi - University of Monastir – Tunisia
 Mohamed Ahmed Abu Nabout - Al Azhar university – Egypt
 Mohamed Ajmal - Jawaharlal Nehru University – India
 Mohamed Gaber ELMaghrabi - Alexandria University and Matrouh University – Egypt
 Mohammad Raghib Deshmukh - S.G.B. Amravati University – India
 Mouhamed Mouhamed El Moughir - Ghaza University - Pilistine
 Moulay Abdelmalek Daoudi - Ibn Tofail University – Morocco
 Moustafa Kamel Shan - Sakarya University - Turkey
 Mujebur Rahman - Jawaharlal Nehru University – India
 Najem Dhaher - University of Carthage - Tunisia
 Olfa Ben Mediène - University of Carthage - Tunisia
 Omayma Ghanem Zaidan - Ain Shams University – Egypt
 Ömer Bozkurt – Mardin Artuklu University - Türkiye
 Orora Lopez Acona - Zarzagoza University - Spain
 Rabii Outal - Sultan Moulay Slimane University – Morocco
 Sabra Habli - University of Carthage - Tunisia
 Said Assil – Education Regional Center for Education and Training Professions – Morocco
 Shereif Abu ElMakarem - The Higher Institute of Languages in El Mansoura – Egypt
 Sid Ahmed Bellel - Oran 2 University - Algeria
 Sid Ahmed Soufiane - Annaba University - Algeria
 Sid Salah - Biskra University - Algeria
 Silvia Serreli - University of Sassari - Italy
 Ubaidur Rahman - Jawaharlal Nehru University – India
 Yashodhara Pant - Tribhuvan University – Nepal
 Yasmine Attia - University of Carthage - Tunisia
 Zine Eddine Mokhtari - University of Tlemcen – Algeria

Sekreterya

Fırat Yılmaz

MEB

ÖN SÖZ

6. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi, 02-06 Mayıs 2023 tarihlerinde Tunus'un önemli turizm merkezlerinden biri olan Hammamet şehrinde gerçekleşecektir. Bu etkinlik, Saygın Bilim Derneği'nin (Saybilder) organizasyonunda ve Mardin Artuklu Üniversitesi, L'Institut Supérieur des Technologies de l'Environnement de l'Urbanisme et du Bâtiment (ISTEUB) (Carthage University - Tunus) ile Université Ibn Khaldoun'un (Tunus) akademik desteğiyle icra edilecektir. Kongreye 7 farklı ülkeden davetli konuşmacı davet edilmiştir. Aynı zamanda Türkçe, İngilizce ve Arapça duyurular yapılarak bilim insanlarına çağrıda bulunulmuştur. Bu çağrılar sonrasında 23 farklı ülkeden (Azerbaycan, BAE, Cezayir, Çin Halk Cumhuriyeti, Fas, Filistin, Irak, İspanya, Katar, Kırgızistan, Kosova, Kuveyt, Libya, Mısır, Nijerya, Senegal, Slovenya, Sudan, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün) sözlü bildiri başvuruları alınmıştır. Tüm bildiriler üç hakemin onayına sunulmuştur. Hakemlerin en az iki tanesinden olurların bildiriler kabul edilmiştir. Aksi takdirde bir görüş bildirildiğinde ise bildiriler ret edilerek başvuruları iptal edilmiştir. Bu süreç içerisinde bildirilerin önemli bir kısmına hakemlerden düzeltme talebi gelmiştir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmelerin yapıp yapılmadığı da özenle kontrol edilmiş ve düzeltilerden sonra kabul mektupları düzenlenerek yazarlarına gönderilmiştir.

Başvuru süreci sonucunda 140'ı Türk bilim insanları tarafından ve 238'i Türkiye dışındaki ülkelere katılan bilim insanları tarafından hazırlanmış toplam 378 bildiri sözlü sunuma uygun bulunmuştur. Bu kitapta sadece kongreye tam metinlerle başvuran ve yazıları hakem kurulunca kabul edilen bilim insanlarının çalışmaları yer almaktadır.

Sempozyumun bilim insanları arasındaki iletişimi kuvvetlendirmesini, bilgi alışverişini arttırmasını, ortak çalışma zeminlerini oluşturmasını, milletimize, insanlığa ve bilgiyle amel edenlere faydalı olmasını diliyorum.

Dr. Sami Baskın

İçindekiler - فهرس - Contents

Metinlerarasılık Perspektifinde Anlam Değişimi: Hadislerin Şiirde İktibası 2730

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yüceer

Comparative Analysis of Zen Buddhism and Philosophy in Akutagawa Ryūnosuke and Mahfouz's Literature..... 2744

Liuyun Wang

İslâm Düşüncesi Araştırmalarına Katkıları Açısından Seyahatnameler 2757

Doç. Dr. Birgül Bozkurt

2766 دور الاوس العسكري في سرا رسول (ع) في كتاب المغازي للواقدي (ت 207 هـ/822م)

دعاء عماد يونس

أ.د. نضال مؤيد مال

2792 دور الخزرج العسكري وحلفاؤهم في سرا رسول (ع) في كتاب المغازي للواقدي (ت 207 هـ/822م)

دعاء عماد يونس

أ.د. نضال مؤيد مال

Metinlerarasılık Perspektifinde Anlam Değişimi: Hadislerin Şiirde İktibas

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yüceer

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Özet

Postmodern dönemde daha çok kullanıldığı kabul edilen metinlerarasılık bir metnin kendisinden önce inşa edilen metinlerden yararlanması demektir. Dinî terminolojide kavramların iç içe geçtiği alanların başında usule ait disiplinler gelirken fıkıh ve kelama dair konular âlet ilimleri diyebileceğimiz başta tefsir, hadis, lügat olmak üzere farklı kaynaklar etrafında şekillenmiştir. İslam medeniyetinin pratiğe yönelik sonuçlarını da oluşturan bu durum inançtan ibadete ve muamelata kadar hayatın normatif yönünü belirlemiştir. Aynı şekilde toplumun sosyo-kültürel yapısı ve insanlar arası iletişimin kaynağı olması bakımından dinî metinlerin ilgi alanları, farklı disiplinlerce takip edilmiştir. Özellikle edebiyat ve dil ile bu metinlerin iç içe geçmesi erken dönemden itibaren kendi literatürünü oluşturacak seviyeye ulaşmayı başarmış; İslamî Türk Edebiyatı sahasında manzum veya mensur olarak telif edilen yüzlerce farklı edebi tür oluşmuş ve günümüze kadar metinlerarası iletişim kesintisiz devam etmiştir.

Bu çalışmada şiirin hadis metinleri ile iktibas sanatı etrafında buluşması incelenmiştir. Özellikle aruzun mesnevi formunda kaleme alınan şiirlerinde bu iktibasların anlama etkisi ve hadisin tercüme biçimleri tahlil edilirken metinlerarasılık açısından hadis şerh geleneğine katkısı da anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Tercih edilen metinler daha çok Türklerin İslamiyet ile tanıştıktan sonraki popüler dinî karakteristik özellikleri ön plana çıkan edebî metinlerden seçilirken hadis şerh geleneğinde takip edilen metotlar çalışmanın zemininde ihtiyaç odaklı ve anlam eksenli bir bakış açısıyla kullanılmıştır. Bu doğrultuda Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'de rivayetler incelenirken Osmanlı dönemi şairlerinden Fevrî, Bosnevî, Ahmed, Muhyî, İsmail Belîğ ve İsmail Sadık Kemâl'in manzumeleri aynı rivayeti muhteva olduklarından dolayı hicri 6. asır ve Osmanlı'nın tamamı ile Tanzimat sonrası modern zamanın anlam ve yorum düzeyi tahlile konu edilmiştir. Böylece şairin metinlerarası ilişkide üstlendiği rol mukayese edilerek dinî bir metnin anlama çabası ortaya konulmuştur. Postmodern zamanın hermenötik ile açıkladığı yorumlama çabası, semantik açıdan bakıldığında İslam medeniyetinde özellikle şiir ile farklı bir ivme kazandığı rahatlıkla ifade edilirken metinlerarasılık son asrın değil tarihi süreçte iktibas, telmih, tazmin gibi retorik unsurlarla hem Arap şiirinin hem de Türk kültürünün bir nişanesidir.

Kaşgarlı Mahmut, bir sözlük olmasına rağmen *Divanü Lügati't-Türk*'te iki rivayeti hadis kabul ederek mukaddimede zikretme ihtiyacı hissetmiştir. Manzum bir siyasetname olan *Kudagu Bilig*'te mükerrerleri ile birlikte doksan rivayete yer verilmiştir. Aynı şekilde Ahmet Yesevî (ö.

562/1166), Mevlânâ (ö. 672/1273), Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]) ve Molla Câmî (ö. 898/1492) gibi sûfî şairlerden itibaren dinî metinler, Anadolu irfânı etrafında farklı formlara evrilerek özellikle hadis olarak nakledilen metinlerin ahlak temelli bir anlamlandırma ile şekillendirdiği, metinlerarasılık açısından tespit edilen başka bir durumdur. Nihai anlamda şairin zihin dünyası metinlerarasılık açısından dinî olanda anlamı belirleyici bir fonksiyonu icra etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Şiir, Metinlerarasılık, Kutadgu Bilig, Semantik

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar birbirleriyle iletişim kurmaktan geri kalmamış ve kendilerini ifade etme biçimleri daima gelişim, değişim ve dönüşüm göstererek ilerleme kaydetmiştir. Günümüz teknolojisinde bir emoji ile ifade edilen his, duygu veya mesaj kadim zamanlarda bir şiirin içinde gizlenen mazmunlar yoluyla aktarılabilmıştır. Gerek birey gerek toplum için anlama ve yorumlama noktalarının en temelini şüphesiz dinî metinler ve bu metinler ile şekillenen kültür, örf veya yaşam biçimleri oluşturmuştur. Nitekim ilahi hitap semavi dinler aracılığı ile beşeriyetin dünyevi ve uhrevi saadetini hedeflemiştir. Böylece etkileşim alanları başlangıçtan itibaren dinî metin/nass aracılığı ile şekillenmiştir.

Günümüzde daha çok postmodern metinler etrafında konuşulan metinlerarasılık, Türk Dil Kurumu'na göre bütüncül bir yapıya kavuşturulması amacıyla bir edebî metnin dokusuna hem edebiyat alanından hem de başka alanlardan metin parçalarının katılması şeklinde ifade edilirken aynı şekilde bir metnin kendinden önce inşa edilen başka bir metinden farklı şekillerle alınarak kullanılması şeklinde tanımlanmıştır.¹

Batılı araştırmacılar tarafından 20. asrın kavramı/yöntemi olarak kabul edilse de kökenleri çok eskiye dayanmaktadır. Söz gelimi doğu edebiyatında iktibas, telmih, tazmin veya irade-i mesel gibi söz sanatları, metinlerarasılığa dair klasik dönem somut örneklerden sayılabilir ki böylesi bir ilişki ağı bilinenin aksine gelenek ve modernite arasında bir köprünün varlığına işaret eder.²

Her metnin bir önceki metinden doğduğu tezi veya inşa edilen metnin estetik kaygı ile sunulma çabası bu ilişki düzeyini daha da ileri seviyelere taşımıştır. Bu durum metnin olgunluğa ulaşmasına kapı aralarken son okurun da beklentisini karşılamaya katkı sunacaktır.³

¹ TDK, “sozluk.gov.tr” (Erişim 20 Ağustos 2023); Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ts.), 1667.

² Ferhat Korkmaz, “Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi* 3/Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı (Haziran 2017), 71-72.

³ Feyza Bulut, “‘Metinlerarasılık’ Kavramının Kuramsal Çerçevesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (30

Bir kuram olarak kavramlaştırılma süreci postmodern metinler etrafında hala devam eden metinlerarasılığın izleri, İslam medeniyetinde tefsir metinlerinden fıkıh kitaplarına, itikat risalelerinden hadis şerhlerine kadar hemen hemen bütün metinlerde gösterilebilir.⁴ Esasında dinî metinler, etki düzeyi en üst telifler olduğu için müellifler, kurgularını ait olduğu zümre, hoca veya ekole göre oluşturmuş; ilk dönemden itibaren başta siyaset olmak üzere fikri ayrılıklar metinler arası ilişkinin zemininde kendine yer bulabilmiştir.

Fetih hareketlerinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-kültürel etkileşim dinî metinlerin şekillenmesinde yeni bir yol açmış böylece dinî metnin anlaşılmasına ek olarak farklı formlarda aktarılması gündeme gelmiştir.

Hadis metinlerinin tıpkı ayetler gibi yeni çalışmalara esas teşkil etmesi her yönüyle incelenmeyi beklemektedir. Belki bir sûfinin, bir edibin ve bir tarihçinin eserini metinlerarasılık kavramıyla incelemek ilk dönem tasavvuf, edebiyat veya tarih düşüncelerinin arka planlarını tahlil etmeye imkân tanıyacaktır.

Metinlerarasılık ilişkisi ile muhteva açısından rivayetlerin analizi yapılmayı beklerken ayrıca dikkat çekmeyi gerektiren bir hususta pek çok farklı disiplinden ilimle uğraşan kimselerle birlikte sûfî, şair veya dildilerin hadis iktibasî ile metinlerarası ilişki kurmaları neticesinde kullanılan pek çok sahih/makbul metnin yanı sıra temel hadis kitaplarında aslı olmayan mevzu/merdud metinlerin de yaygın bir şekilde kullanılmasının önü açılmıştır. Bu durum kültür, edebiyat, sanat, estetik ve ahlak gibi toplumun doğrudan ilgi alanlarına pozitif katkı sağlarken, özellikle merdud rivayetlerin yaygınlık kazanmalarının ve topluma bir anlamda yön veren düşüncelerin dayanak noktaları olmalarının önünü açmıştır. Hicri 9. Asrın sonlarına doğru halkın dilinde hadis olarak kabul gören rivayetleri derlemek amacıyla Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1497) tarafından kaleme alınan *el-Makâsıdu'l-Hasene*'nin mevcut baskılarında 1350 kadar rivayet bulunurken bir sonraki asırda Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) *Keşfü'l-Hafâ* adlı çalışması 3200 kadar halk dilinde meşhur olmuş rivayeti kapsamıştır.⁵ Rivayet ilimlerinde bu sözü *kim* söyledi sorusu ile isnad zinciri titiz bir şekilde incelenirken;

Nisan 2018), 1-19.

⁴ Ahmet Sevgi, “Nesefî Akâidi'nin Ali Şîr Nevâî'ye İsnat Edilen Manzûm Bir Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014), 169-175; Ramazan Çelik, “Sinoplu Safâî'nin Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri”, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/2 (2022), 145-189; Muhammet Raşit Akpınar, “Manzum Ferâiz Edebiyatının Bir Örneği: Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî Efendi'nin Zübdetü'l-ferâiz İsimli Eseri”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2023), 1411-1442.

⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene*, thk. Muhammed Osman el-Haşt (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1985); Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs amme'ş-tehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs* (Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1351).

halk dilinde bir şekilde meşhur olmuş veya farklı disiplinler için kaynak teşkil etmiş senedi de olmayan rivayetlerde aksi yönde bir durum ortaya çıkabilmiştir. Bu yönüyle çalışmada hadis âlimlerinin zayıf kabul ettiği bir rivayet de metinlerarasılık açısından değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temelini oluşturan düşünce metinlerarasılık kuramı/metodu olarak tanımlanan unsurun 20. asırdan çok önce İslam medeniyetinde var olduğunun bir yönünü Türklerin Müslüman olduktan sonra neşrettikleri metinler etrafında tartışmaktır. Tespit noktasını oluşturma adına ilk dönem dinî-edebî bir metin olan *Kutadgu Bilig*'ten örneklem oluşturularak folklorik geçiş gösterilmek istenmiştir.

Aynı şekilde tercih edilen rivayetlerin tarihi süreçte anlam ve yorum açısından değişimini incelemek, dinî metinlerin edebî telifleri etkilemesi ve yönlendirmesini de ortaya koymuş olacaktır. Çalışma boyunca nitel araştırma yöntemi ile metin/söylev tenkidi esas alınmıştır. İkinci derecede tahlil ve mukayese için Osmanlı dönemi manzumeler incelenecek ve *Kutadgu Bilig*'ten itibaren aynı rivayetin farklı çalışmalarda anlam ve yorum açısından nasıl tercüme edildiği tespit edilecektir.

1. Hadislerin Türk Şiirinde İktibas ve Metinlerarasılık

Türklerin İslamiyet'le tanışmasından sonraki süreçte Kur'an ve sünnete olan bağlılık bir yana Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadise özel bir önem verme çabası dikkate değerdir. Söz gelimi Harezmi sahasında telif edilen ve bazılarınca ilk mensur kırk hadis olarak kabul edilen *Nehcü'l-Ferâdis*'te 4 fasılda 10 bölüm etrafında bir Siyer kurgusu yapılmış Hz. Peygamber'in hayatı hadislerle dile getirilmiştir.⁶ Aynı şekilde *Divânü Lügâti't-Türk*'te Türkçe'nin önemine dair iki rivayet de dikkat çekmektedir. Ahmet Yesevî'nin *Divân*'ında doğrudan iktibasla kullandığı "Hayâ imandandır" hadisi "Ulu küçük yâranlardan edep gitti/Kız ve zayıf gençlerden hayâ gitti/ Hayâ imandandır" deyip Resul söyledi/Hayâsız kavim acayıpler oldu dostlar" şeklinde yer almıştır.⁷

Benzer bir durum Karahanlı Türkçesi ile telif edilen Edip Ahmet Yükneki'nin *Atabetü'l-Hakâyik*'inde otuz rivayetin iktibas veya telmih yoluyla kullanıldığı görülür. Zayıf/merdud kabul edilen bir metin, eserde "Bilig birle âlem yokar yokladı / Biligsizlik erni çökerdi kodı/ Bilig bil üşenme bil ol ol hak/Resûl Bilig Çin'de erse siz argan tidi ifadeleriyle nazma

⁶ Mahmud b. Ali, *Nehcü'l-Ferâdis (Cennetlerin Açık Yolu)*, nşr. Janos Eckmann, haz. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014); ilgili kitabın Hadis ilmi açısından incelendiği bir çalışma için bkz. Mustafa Yüceer, "Kullandığı Rivayetler ve Kaynakları Açısından Kerderli Mahmud'un Nehcü'Ferâdis Adlı Eseri", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu* (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021).

⁷ Ahmet Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009), 212.

çekilmiştir.⁸ Burada dikkat çeken bir bilgi Yunus Emre'nin "Yûnus'un sözi şiirden ammâ aslı (dur) kitabdan / Hadisile dinene key (bilgi) sadık olmak gerek"⁹ ifadelerinde görüldüğü üzere şiirlerinin kurgusunun aslında ayet ve hadis olduğu ifade edilmektedir.¹⁰ Aynı durumun Mevlânâ'da ve pek çok sûfî şairde olduğu muhakkaktır.¹¹

Çalışmanın hacmi düşünülerek alanda ilk, önemli ve orijinal metinlerden örnekler tercih edilmiştir. Türk-İslam Edebiyatının ilk metinlerinden *Kutadgu Bilig*, erken dönem kaynak olurken ortak rivayetlerde anlam ve yorumun nasıl şekillendiğini göstermek adına Osmanlı döneminden farklı şairlerden seçme yapılmıştır.

2. Yusuf Has Hâcib, (d. 410-11/1019-20 ? – ö.?) Kutadgu Bilig

Hicri 5. asırda telif edilen ilk siyasetname *Kutadgu Bilig*, mesnevî tarzı ile aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılmış olup 173 dörtlük mani, geriye kalan üç bölüm ise gazel

⁸ Edîb Ahmed Yüknekî, *Atabetü'l-Hakâyık*, ed. Hatice Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 158 Kaynak olarak kullanılan bu kitabın neşrinde hadislerle ilgili bir tasarım problemi gözükmemektedir. Hadislere dair Arapça verilen ifadeler sanki bir sonraki bölümün gibi algılanacak şekilde tasnif edilmiş olup esasında şiirin başında zikredilmesi veya tercüme edilen şiirle eşleştirilecek şekilde yapılması gerekmektedir.

⁹ Mustafa Yunus Emre, *Yûnus Emre Dîvânı*, ed. Mustafa Tatçı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.), 110.

¹⁰ Yunus Emre'nin Dîvânı'nda yer alan rivayetlerle ilgili genel bir fikir vermesi açısından bkz. Mehmet Ayhan, "Yûnus Emre'nin Düşünce Dünyasında Hadisin Yeri Ve Bunların Hadis Tekniği Açısından Değerlendirilmesi [The Place of Hadîth in Yûnus Emre's Mentality and Their Evaluation in Terms of Technique of Hadith]", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/2 (2021), 577-604.

¹¹ Mevlânâ'nın hadislerle ilgili kullanımı hakkında yapılan 2 çalışma için bkz. Mustafa Yüceer, "Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh İsimli Eserinde Hadis Kullanımı (Tahrîc ve Tenkîd Bağlamında)", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 197-237; Mustafa Yüceer, "Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 491-512; Hadislerin şiirde iktibas için orijinal kabul edilebilecek bir örnek son dönem sûfî şairlerden Kaşıkçı Ali Rızâ Konevî'de karşımıza çıkmaktadır. O telif ettiği bir Dîvân'ının mukaddimesinde "Yirmi beş küsur senelerden beri toplamış bulunduğum Dîvân'ımın da şecere-i ömrümün bir semeresi ve unfuvarı hayatımın bir mefhâresi olup her beytinde bir ayet-i kerime ve her mısramda bir hadis-i şerife telmih ve telvîh ve işaretle on bin ebyâta kadar bâliğ olan Dîvân'ımın..." ifadelerine yer vermektedir. Kaşıkçı Ali Rıza el-Hâdimî el-Konevî, "Necâtü'l-Mü'minîn min Ehâdisi'l-Erbaîn (Kenzü'l-Fuâd)", ts., 5; Mustafa Yüceer, "Son Dönem Nakşî-Hâlîdî Şeyhi Kaşıkçı Ali Rıza Konevî'nin Kırk Hadisi", *Sufiyye* 13 (31 Aralık 2022), 160.

tarzındadır. Reşit Rahmeti Arat neşri 6645 beyti muhtevidir. Hadis açısından *Kutadgu Bilig* üzerinde yapılan tek çalışma, Abdülkadir Palabıyık tarafından 1991 yılında hazırlanan yılında yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada tekrarlarıyla birlikte 90 rivayetin hadisten iktibas veya telmih yoluyla nakledildiği ifade edilmektedir. Özellikle telmih yoluyla esere mündemiç olan rivayetlerin tespitine dair yapılan bu tezin ilk ve orijinal olduğu belirtilebilir.¹²

Kutadgu Bilig'te yaptığımız taramaya göre doğrudan lafızla (Arapça ifade) yapılan bir iktibas bulunmazken iki rivayet manzum tercüme şeklinde eserde yer almıştır. Söz konusu rivayetlerden biri haram ve helallerin belli olup bu ikisi dışında şüpheli sayılanlardan insanların uzak durmasını anlatan Buhârî'nin Numan b. Beşîr'den naklettiği " الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ " rivayetidir ki şöyle tercüme edilmiştir:¹³

Bu üçte adın yok bu dünya neñiHalâl ol ya şüphe harâm ol öñi

Halâlka sakış ol harâmka ma kınKalı şüphe erse yéme ked sakın¹⁴

Yusuf Has Hâcib'in literal bir şekilde tercüme ettiği bu rivayetin hukuki birtakım normlar içermesi bir yana daha çok ahlaki yönü ön plana çıkarılmıştır. *Kutadgu Bilig*'ten ikinci örnek, kişinin evleneceği kişiyle ilgili tercih noktasını oluşturan unsurların tasvir edildiği Ebû Hureyre'den nakledilen " تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا، وَلِحَسْبِهَا، وَجَمَالِهَا، وَلِدِينِهَا، فَاطْفُرْ بِذَاتِ الدِّينِ، تَرَبُّثٌ يَدَاكَ " hadisidir.¹⁵ Hadisin nazmen tercümesi şu şekildedir:

Kim evlik alayın tése törtte taşAdın almaz evlik ayâ erde baş

¹² Abdülkadir Palabıyık, *Hadis Açısından İlk Devir İslâmî Türk Edebiyatı Eserleri Üzerinde Bir İnceleme (Başlangıçtan XIII. Yüzyıl sonlarına Kadar)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniveristesi, 1991) Bu çalışmaya dair bilgiler merhum Nuri Tuğlu tarafından Türk Kültüründe Hadis isimli kitabın son bölümünde okurla buluşturulmuştur. Bkz; Nuri Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis* (İstanbul: Rağbet, 2018), 86–88.

¹³ Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler... Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasarı min umûri Rasûlillahi ve sünenihi ve eyyâmihî* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), "İman, 39"; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasarı mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), "Müsâkât, 107".

¹⁴ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, ed. Mustafa S Kaçalın (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ts.), 187. Beyit No: 3546–3537; Palabıyık, *İlk Devir İslâmî Türk Edebiyatı Üzerinde Bir İnceleme*, 45.

¹⁵ Bir kadınla şu dört şeyden dolayı evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini. Sen dindâr olanımı seç. (Aksi hâlde) fakr u zarurete duçar olursun!Bu rivayetin tercümesinde DİB Hadislerle İslam projesi kapsamında yapılan tercüme tercih edilmiştir. Buhârî, "Nikâh, 16".

Biregü bay evlikl tiler üstikip Takı biri körklüg tiler köz tikip
Takı bir uruğluğ tüp aslı kolurUluğluk atına küvenür bolur
Takı biri yinçge sakınuk tilerAnı bulsa terkin añar öz ular
Bularda talusun ayayın sañaKişi alğu erse kulak tut maña¹⁶

Sahih senetlerle hadis kitaplarında nakledilen ve aktüalitesini sürekli muhafaza eden bu rivayet *Kutadgu Bilig*'te müellifin evlilikle ilgili tavsiyelerinin zemini oluşturmaktadır. Hadisi doğru bir şekilde tercüme eden müellif, akabinde bunlardan dindar/takva sahibi olanın nasıl daha faydalı olduğunu diğer üç kategoriye dair verdiği örneklerle anlatır. Metinlerarasılık açısından bu kısım, hadisin bir anlamda şiir içinde şerhini göstermesi adına oldukça önem arz etmektedir. Sonraki beyitlerde müellifin tavsiyeleri şöyle kurgulanmıştır:

1. Zengin bir kadınla evlenmek isteyen kişi o kadının esiri haline gelir. Zengin, malına güvenerek hareket eder ve bitmek bilmeyen isteklerinin yerine getirilmesi gerekir.
2. Güzel kadın isteyen kimse herkese maskara olur. Çünkü güzel kadını herkes arzu edebilir.
3. Asalet, soy sop veya büyüklük arayan kimse böylesine bir ortamda kendini küçük düşürebilir, düşük seviyede hissedebilir. Asaleti sahibi kimseler yüksekten konuşabilir.
4. Takva sahibi bir kadınla evlenme fırsatını elde eden kimse zikre konu dört şeyi bir arada elde etmiştir.
5. Takva sahibi kadın tasarruf ederek senin zenginleşmeni sağlar, yüzünü güldürür.
6. Takva sahibi kadın ahlaklıdır. Ahlakı güzel olan güzel görünür. Esasında kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir.
7. Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asıl demektir ve diğer üç şey de onda birleşir.¹⁷

Yusuf Has Hacıb'in "Nasıl evlenileceğine" dair açtığı faslın içinde yer alan bu beyitler onun zihin dünyasını şekillendiren unsurları bizlere açık bir şekilde göstermektedir. Müellif, Hz. Peygamber'den nakledilen rivayeti merkeze almış ve böylece edebi formun içinde hadisin önermelerini işlemiştir. Hadisin hemen öncesinde evlenecek kimseye tavsiyelerde bulunan yazar; soyu-sopu belli, bekar, yüzünden ziyade huyu güzel, kendinden daha aşağıda ve dengiyle evlenilmesi gerektiğine işaret eder. Burada da kefaet başta olmak üzere bekarla evlenmeyi tavsiye gibi düşüncelerin arka planında yine hadisler vardır.¹⁸

¹⁶ Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni. Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker. Bir başkası soyu-sopunun asıl olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder. Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular; onu bulunca, kendisini ona derhâl kaptırır. Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, 235. Beyit No: 4486-4490.

¹⁷ Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, 235.

¹⁸ Fatih Çınar, "Nikâhta Denkliğe Konu Olan Vasıflar ve Bunların Fıkhi Tesiri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/1 (2020), 265-285.

Müellifin tercih ettiği rivayetten anlaşılan dini/takvası iyi olan kimsenin evlenilirken tercih edilebileceği tavsiyesidir. Burada tercih önemli bir karine olduğu için bu rivayet yüzyıllar boyu “tavsiye” bir metin olarak kullanılagelmıştır. Ancak anlamın değişimi açısından baktığımızda müellifin manzum tercümenin hemen akabinde bir şârih gibi hareket ettiği görülmektedir. Hadiste geçen unsurlar teker teker ele alınmış ve Hz. Peygamber tarafından herhangi bir olumsuz durum tasvir edilmemişken, efdal-mefdul veya tercih sebebi boyutuyla mesele izah edilmişken müellif, diğer üç maddeyi (mal, güzellik, nesep) başka bir boyutta açıklama yoluna gitmiştir. Buna göre zengin kadınla evlenenin onun esiri olacağı, güzelliğin bir günah/fitne sebebi olarak herkes tarafından arzu edilişi ve soy/nesep üstünlüğünün zımnen tekebbür doğuracağı gibi bakış açıları hadisin zahirinde yer almamaktadır. Bunun yanı sıra takva sahibi bir kadının aynı zamanda zengin, güzel ve soylu olduğunu dile getirmek, mecazlarla dolu gai bir yorumdan öteye geçemezken söz gelimi güzel kadın istemenin insanı maskara edeceğine işaret etmek ve ancak Allah’ın fazlı ile korunabileceğini dile getirmek, kişinin iradesi dışında gelişen pek çok dinî sabitelerle ters düşmektedir.

3. Metinlerarasılıkta Anlam ve Yorumun Mukayesesi: “İstişare eden pişman olmaz” Rivayeti

Metinlerarasılık düşüncesi etrafında iktibas edilen rivayetler, metinlerin kurgusunda şekilsel olduğu kadar anlam ve yorum düzeyinde de etki yönü güçlü olmaktadır. Esasında mensur kurgulu metinlerin içinde iktibas veya telmih edilen rivayetlerin hadis şerhi ile izahı mümkün iken manzumelerde bu durum literal tercüme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında odak eser olarak tercih edilen *Kutadgu Bilig*’te metinlerarasılık metoduna anlam ve yorum düzeyinde katkı sağlayacağına inandığımız örnek, istişare yapan kimsenin pişman olmayacağına işaret eden bir rivayettir.¹⁹ Eserde şu şekilde yer almıştır:

¹⁹ Müellifin Hz. Peygamber’e izafe ederek naklettiği rivayet مَا نَدِمَ مَنْ اسْتَشَارَ “İstişare eden pişmanlık duymaz” şeklinde Taberânî, Kudâî ve Deylemî tarafından senedinde bulunan Abdüsselâm b. Abdullah isimli râvîden dolayı zayıf kabul edilen bir tarikla Enes b. Mâlik aracılığı ile rivayet edilmiştir. Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, 1995), 4: 265; Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *er-Ravdü’l-dânî ile’l-Mu’cemi’s-sağîr li’t-Taberânî*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1985), 2: 175; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî, *Müsnedü’ş-şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 2: 7, 774; Ebû Şücâ’ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me’sûri’l-ahbâr*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 4: 74; Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Beyrut: Mektebetü’l-

Kéneş birle kılgu kerek iş bilipÖkündi kéneşmegli işte ulıp

Negü tér eşitgil kişi tildemi Kamuğ kılgu işke kéneş ol emi²⁰

Bu beyitlerde Yusuf Has Hâcib, işleri istişare etmek gerektiğini ve istişare etmeyeninin sonunda pişman olacağına vurgu yapmış akabinde “Ey kişi dinle ne söyler peygamber: Yapılacak her işte istişare et” şeklinde bir tercüme ile rivayeti manen iktibas etmiştir. Bu rivayetin hem tarihi seyrini görmek hem de bir kıyaslamada bulunmak adına şiirde iktibas edildiği çalışmaları araştırdığımızda daha çok Osmanlı döneminde neşredilen manzumelerde görmekteyiz. Buna göre Fevrî (ö. 978/1571, Muhammed el-Bosnevî (ö. 1572’den sonra) Ahmed,²¹ Muhyî, İsmail Belîğ (ö. 1142/1730) ve İsmail Sadık Kemâl (ö. 1310/1892) gibi şairlerin eserlerinde “İstîşare eden pişman olmaz” rivayeti şiire konu edilmiştir. Anlam ve yorum açısından rivayetlerin nasıl tercüme edildiğine bakıldığı zaman, tıpkı *Kutadgu Bilig*’te olduğu gibi literal bir tercümenin esas alındığı kısa beyitler halinde şiirlerini hadislerle inşa ettikleri görülmektedir. Rivayetin bir kısmında istihare yapanın daha hayal kırıklığına uğramayacağı yer almaktadır. Bazı eserlerde bu kısım tercümeyle yansıtılırken *Kutadgu Bilig*’de rivayetin istihare ile ilgili kısmının bulunmadığı görülmektedir.

Osmanlı döneminde telif edilen metinlerde tespit ettiğimiz istişare ile ilgili rivayetin tercümeleri kısaca şu şekilde yapılmıştır:

16. asır şairlerinden Fevrî; “Meşveret eyle cümle emrinde/Tâ ki sonra nedâmet etmeyesin/İstihâreyle işle her işin/Dilerisen ki haybet etmeyesin” ifadeleriyle hadisin zahirine uygun nazma çekerken aynı asırda yaşayan Ahmed; “Meşveretle işleyen işini peşimân olmadı/İstihâre eyleyen ömründe hüsrân bulmadı” ifadeleriyle Muhammed el-Bosnevî ise “Meşveretle işleyen işi nedâmet çekmedi/ İstihâre eyleyen emrin hasâret görmedi” ifadeleriyle benzer bir bakış açısı sergilemiştir.²²

Kudsî, 1994), 2: 280; 8: 96; Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2002), 4: 445; Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-daîfe ve’l-mevdûa’ ve eseruha’s-seyyi’ fi’l-ümme* (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1988), 2: 78.

²⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 292; Palabıyık, *İlk Devir İslâmî Türk Edebiyatı Üzerinde Bir İnceleme*, 67.

²¹ Ahmed olarak verilen şaire ait manzum bir kırk hadis bulunmaktadır. Bu hadis risalesi incelendiğinde Mevlânâ Cemâl Efendi ve İdris-i Bitlisî’nin eserlerinde de aynı rivayetlerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Her üç eserle ilgili bilgi için bkz Mustafa Yüceer, *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 188-189.

²² Ahmed, *Tercüme-i hadîs-i çihil* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Bölümü, 810), 11b; Muhammed Bosnevî, *Şerh ve Tercüme-i Hadîs-i Erba’în* (Bratislava: Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 399 (TF42)), 33b.

Muhyî, rivayetin nazma aktarımında “Mustafa buyurdı olmaya hiç müsteşîr/ Dahi hüsrân eylemez her işde olan müstehir²³ derken 18. Asır şairlerinden İsmail Belig, Meşveret ehline noksan olmaz/Sonra bir işde peşiman olmaz şeklinde bir tercüme yapmıştır. Son olarak 19. Asrın sonlarında yaşayan İsmail Sadık Kemâl’in rivayeti anlamlandırma biçimi “İstihare eden âdemde bulunmaz hüsrân/İstişâre eden âdemde nedâmet olmaz/ Kim ki hüsset²⁴ ile israfi dahi etmeyerek/ itidal üzere ise zillet u zucret²⁵ olmaz şeklindedir.²⁶²⁷

Metinlerarası ilişkinin etki düzeyini ortaya koymanın sınırlarını tespit etme gayesi ile şiir kurgularına baktığımızda Kutadgu Bilig’ten İsmail Sadık Kemal’e kadar geçen süreçte aynı rivayetin anlam ve yorumunda benzer bir çizginin korunduğu görülmektedir. Dinî bir metnin anlama, yorumlama ve aktarma çabası etrafında düşünce üretme kaygısının arka planını oluşturan unsur, toplumsal bir refleksi yansıtır niteliktedir. Burada kültür, örf ve ahlak normları da şairin amacını belirleyici etmenlerden bazılarıdır.

İlk metinlerden itibaren ilgili rivayete dair kullanılan önermelere baktığımızda *Kutadgu Bilig*’in yapısı gereği bir öğüt formunun öne çıktığı görülür. Burada eserin emir kipi ile şekillenmesine bir katkı olarak rivayet metni “Yapılacak her işte istişâre et” kalıbıyla Hz. Peygamber’in emri gibi aktarılırken sonraki dönemlerde “pişman olmak istemiyorsan yapacağın işte istişâre et” formatında yorumlanmıştır. Belig’in eserinde istişâre ile olası noksanlıkların izale edileceğine dair kayıt dikkat çekerken diğer tercümelerde pişmanlık dışında yeni bir bakış açısı görülmemektedir. Bu durum hadis şerh geleneği açısından geleneği tekrar eden çalışmalar gibi düşünülebilir.

4. Sonuç

Bir metnin kendinden önceki metinlerden istifade etmesi olarak tanımlanan metinlerarasılık, bilinenin aksine İslam medeniyetinde iktibas, telmih, tazmin veya irâde-i mesel şeklinde var olup postmodern düşüncenin metinlerarasılık kuramının çok önceden beri dinî metinler etrafında alıntı şeklinde daha çok yazar merkezli yer yer kolektif bir çaba ile kullanılageldiği ifade edilebilir.

Metinlerarasılık kuramının dinî metinler etrafında tespit ve tahlilini inceleyen bu tebliğde Türk İslam Edebiyatının önemli eserlerinden Kutadgu Bilig’te iktibas edilen rivayetler incelemeye konu edilmiştir. Eserde farklı şekillerde tekrarlarıyla birlikte doksan kadar rivayet yer alırken metinlerarasılık açısından incelemeye konu 3 rivayet örneklem olarak tercih edilmiştir. Hukuki norm içermesi adına helal ve haramların belirli olduğu rivayetin

²³ Muhyî, *Tercüme-i Hadîs-i Erba’în* (Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3615/6), 120b.

²⁴ Bayağılık, çirkinlik.

²⁵ İç sıkıntısı, daralma.

²⁶ İsmail Sadık Kemâl, *Âsâr-ı Kemâl* (İstanbul: Esad b. el-Hâc Karahisarlı Âhi Efendi Matbaası, 1867), 30.

²⁷ Asarı kemal matbu nüsha 30

doğrudan ahlaki temellerle nazma çekildiği görülürken evlilikte nasıl bir eş seçilmesi gerektiğine dair “bir kadının dört özelliği (mal, güzellik, nesep, din) için nikahlanacağına dair rivayet “nasıl evlenilmelidir” şeklinde açılan faslın temelini oluşturmuştur. Dikkat çeken husus hadis metninde zorunluluk bulunmazken müellifin sadece dini için evlenilmesine dair ortaya koyduğu gerekçeler anlam ve yorumun değişimini somut biçimde yansıtır niteliktedir. Burada müellifin diğer üç grupta ilgili tasnifleri metin inşasında dini nassın yorumunu algı düzeyine indirgeme şeklinde cereyan etmiştir. Esasında Hz. Peygamber’in ilgili rivayette kadının dini bütün olanının tercihinin kişiye maddi manevi faydası olacağına dair tavsiyesi varken müellif, zengin kadınla evlenenin esir, güzelliğin bir fitne sebebi ve nesep bağının kibre vesile olacağı çıkarımlarını dinî bir söylem gibi nazmetmesi metinlerarası ilişkinin negatif sonuçlarından bir diğeridir.

Tarihi süreçte edebi metinlerde iktibasın izini sürdüğümüz “İstışare eden pişman olmaz” rivayeti ise *Kutadgu Bilig*’te emir kipi ile nakledilirken diğer manzumelerde istışare edersen pişman olmazsın formu muhafaza edilerek nazmedilmiştir. Rivayetin anlamının aynı düzeyde anlaşıldığı ve doğru kullanıldığı elde edilen sonuçtur. Burada “alıntı” veya “aktarma” düşünceleri metinlerarasılık açısından kişi merkezli bakışı öne çıkartırken anlam ve yorumun değişmeyişi önceki metnin sonrakine doğrudan etkisi veya doğurgan metinlerin etkileşimi olarak açıklanabilir.

Disiplinler arası etkileşimin İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren doğrudan veya dolaylı olarak varlığını göstermek amacıyla metinlerarası ilişki etrafında geriye dönük tespit ve tahlili konu edinilen nitel veri analizinin benimsendiği bu tebliğde elde edilen bulgular dahilinde edebi sanatlardan iktibas veya telmih yoluyla kurgulanan manzumeler incelenmiştir. Benzer şekilde hadis şerh geleneğinde etkileşimle kurgulanan benzer pek çok metnin varlığı söz konusudur. Bu metinler önceki dönem şârihlerin izini takip ederken diğer çalışmaları da bir açıdan etkileyebilmiştir. İster dinî ister dinî-edebî türde olsun bir metnin kurgusundan itibaren bir şekilde varlığını o metne kabul ettiren ayet ve hadisler, hukuki normların yanı sıra ahlaki öğütlere varıncaya dek devlet, toplum, aile ve birey merkezli düşünce ufukları ortaya koymaktadır. Dolayısıyla günümüzde hadis ilminin diğer alanlarda hem metinlerin yapısal/kurgusal zemininde hem anlam ve yorumun nasıl olması gerektiği yönünde ortaya koyacağı birtakım prensiplerin metinlerarasılık ekseninde özellikle sahih, güvenilir ve toplumun sorunlarına çözüm üretecek rivayetlerle örülmesine katkı sağlayacağı aşikardır.

KAYNAKÇA

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1. Basım, 1351.

Ahmed. *Tercüme-i hadîs-i çihil*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Bölümü, 810, 1b-12a.

Ahmet Yesevî. *Dîvân-ı Hikmet*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Akalın, Şükrü Haluk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ts.

Akpınar, Muhammet Raşit. "Manzum Ferâiz Edebiyatının Bir Örneği: Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî Efendî'nin Zübdetü'l-ferâiz İsimli Eseri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2023), 1411-1442. <https://doi.org/DOI: 10.29000/rumelide.1319020>

Ayhan, Mehmet. "Yûnus Emre'nin Düşünce Dünyasında Hadisin Yeri Ve Bunların Hadis Tekniği Açısından Değerlendirilmesi [The Place of Hadîth in Yûnus Emre's Mentality and Their Evaluation in Terms of Technique of Hadith]". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/2 (2021), 577-604.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasarı min umûri Rasûlillahi ve sünenihî ve eyyâmihî*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419.

Bulut, Feyza. "'Metinlerarasılık' Kavramının Kuramsal Çerçevesi". *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (30 Nisan 2018), 1-19. <https://doi.org/10.31465/eeder.397704>

Çelik, Ramazan. "Sinoplu Safâyî'nin Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/2 (2022), 145-189. <https://doi.org/10.54122/umde.1205946>

Çinar, Fatih. "Nikâhta Denkliğe Konu Olan Vasıflar ve Bunların Fıkîhî Tesiri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/1 (2020), 265-285. <https://doi.org/10.30627/cuilah.678744>

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi me'sûri'l-ahbâr*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

Edîb Ahmed Yüknekî. *Atabetü'l-Hakâyik*. ed. Hatice Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdûa' ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1988.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1. Basım, 1994.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.

İsmail Sadık Kemâl. *Âsâr-ı Kemâl*. İstanbul: Esad b. el-Hâc Karahisarlı Âhi Efendi Matbaası, 1867.

Konevî, Kaşıkçı Ali Rıza el-Hâdimî. "Necâtü'l-Mü'minin min Ehâdisi'l-Erbâin (Kenzü'l-Fuâd)", ts.

Korkmaz, Ferhat. "Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma". *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 3/Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı (Haziran 2017), 71-88.

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1985.

Mahmud b. Ali. *Nehcü'l-Ferâdis (Cennetlerin Açık Yolu)*. nşr. Janos Eckmann. haz. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş Baskı., 2014.

Muhammed Bosnevî. *Şerh ve Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*. Bratislava: Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 399 (TF42), 31b-33b.

Muhyî. *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*. Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3615/6, 116b-120a.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419.

Palabıyık, Abdülkadir. *Hadis Açısından İlk Devir İslâmî Türk Edebiyatı Eserleri Üzerinde Bir İnceleme (Başlangıçtan XIII. Yüzyıl sonlarına Kadar)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1991.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Mekâsîdül-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Haşî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1. Basım, 1985.

Sevgi, Ahmet. "Nesefî Akâidi'nin Ali Şîr Nevâî'ye İsnat Edilen Manzûm Bir Tercümesi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014), 169-175.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. 'İvâdullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1. Basım, 1995.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *er-Ravdû'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-sağîr li't-Taberânî*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1985.

TDK. "sozluk.gov.tr". Erişim 20 Ağustos 2023. <https://sozluk.gov.tr>

Tuğlu, Nuri. *Türk Kültüründe Hadis*. İstanbul: Rağbet, 1. Basım, 2018.

Yunus Emre, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*. ed. Mustafa Tatçı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.

Yusuf Has Hâcib. *Kutadgu Bilig*. ed. Mustafa S Kaçalin. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ts. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0>

Yüceer, Mustafa. "Kullandığı Rivayetler ve Kaynakları Açısından Kerderli Mahmud'un Nehcü'Ferâdis Adlı Eseri". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmî Yolculuğu*. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2021.

Yüceer, Mustafa. "Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 491-512. <https://doi.org/10.18505/cuid.1079510>

Yüceer, Mustafa. "Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh İsimli Eserinde Hadis Kullanımı (Tahrîc ve Tenkîd Bağlamında)". *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 197-237.

Yüceer, Mustafa. *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2021.

Yüceer, Mustafa. "Son Dönem Nakşî-Hâlidî Şeyhi Kaşıkçı Ali Rıza Konevî'nin Kırk Hadisi". *Sufiyye* 13 (31 Aralık 2022), 145-174. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1196877>